

МІСТО ЯК ЛОКАЛЬНА ФОРМА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Локальні форми територіальної організації є базовими для розвитку, як суспільства, так і сукупності інших форм ТОС – лінійних, регіональних, агломеративних тощо. Адже саме з множини таких «точок» складається просторовий образ суспільства, вони є основою його територіальної організації. Говорячи економіко-географічною мовою, локальні форми визначають опорний каркас суспільства. У даному випадку йдеться не лише про багатоаспектне суспільне значення локальних форм ТОС, а про їх системоформуючу роль. Вони впливають на конфігурацію, організацію, рівень зв'язаності опорного каркасу, визначають структурованість простору. У відповідності до місця в опорному каркасі локальні форми ТОС можуть дуже сильно різнитися за значимістю для систем вищого рівня, стимульованими впливом, масштабом господарської діяльності.

Локальні форми ТОС можна визначити як компактну висококонцентровану форму територіальної організації, що розвивається на базі населених пунктів різної людності та господарського значення, а її основу складає цілісний суспільно-територіальний комплекс (СТК).

Найбільш продуктивним, з точки зору дослідження міст (як більш складних локальних форм ТОС порівняно з іншими існуючими – селами та селищами міського типу), є їх розгляд як суспільно-територіальних комплексів – складних високоінтегрованих утворень з сукупністю горизонтальних і вертикальних зв'язків. Може бути розглянуто два аспекти формування і функціонування локальних форм ТОС як цілісних СТК – територіальний та галузевий. Кожен з них має тривалий період розвитку у вітчизняній науці, розвинену систему методів дослідження і передбачає аналіз складових локальних форм як СТК: окремих територіальних одиниць (локалітетів) у контексті аналізу просторово-планувальної структури міст та окремих компонентів СТК. Останній напрямок отримав особливо значний розвиток в українській суспільній географії. Водночас в процесі аналізу, компоненти окремих СТК розглядаються передусім у межах крупних регіональних та в окремих випадках агломеративних форм ТОС. Тоді як дослідження компонентів одного СТК в економіко-географічному аналізі традиційно вважається надмірно деталізованим і дещо спрощеним.

У територіально-функціональному відношенні місто як локальна форма ТОС є інтеграцією декількох чи навіть багатьох локалітетів (як найнижчих одиниць ТОС). *Локалітети* представляють собою найменшу цілісну у функціональному відношенні одиницю, що має ознаки спільності і не піддається подальшому розчленуванню на рівні суспільно-географічних

досліджень. Розвиток локалітету визначають однорідні умови функціонування.

В українській суспільній географії, фактично, відсутні дослідження на рівні окремих локалітетів, їх зв'язаності і ступеня інтегрованості в СТК (серед небагатьох робіт можна назвати [5]). Їх характеристика слугувала переважно як доповнення до аналізу СТК великих міст чи при дослідженні систем розселення, які включають сукупність центрів нижчого функціонально-ієрархічного рівня та невеликих за людністю міст. У результаті ця ніша була практично зайнята архітекторами, які вже традиційно почали виконувати такий економіко-географічний аналіз у рамках дослідження планувальної структури міст [1; 2; 6].

У галузевому відношенні аналіз міст у радянській і українській суспільній географії розроблявся більш глибоко і є традиційним напрямком дослідження. Разом з тим він здійснювався переважно не в контексті аналізу міста як форми ТОС чи цілісного СТК, а передусім у компонентному чи внутрішньоконцентному відношеннях.

Таким чином, очевидною стає покомпонентна і внутрішньоконцентна спрямованість аналізу локальних елементів у рамках різних галузевих напрямків економічної і соціальної географії: географії промисловості, населення, транспорту і таке інше. Водночас на певному етапі широкого розповсюдження набули і стали класичними економіко-географічні дослідження просторових поєднань окремих компонентів СТК: зокрема мінеральних ресурсів і виробництва, теоретико-методологічним результатом чого стало формування концепції ТВК (М.М. Паламарчук, І.О. Горленко та інші [3]); а також систем розселення та територіальної організації господарства (Ю.І. Пітюренко [4]).

Водночас з переходом суспільства до високоіндустріальної та постіндустріальної стадій відбулася значна зміна уявлень про роль трудових ресурсів і соціальних якостей населення як визначальних складових динамічного розвитку територіальних систем. Тоді як структурний підхід і навіть системно-структурний, принаймні без доповнення іншими, засвідчив свої обмежені можливості для розвитку уявлень про поведінку локальних форм ТОС. Адже вони у концентрованому виразі відображають суспільство загалом з усіма атрибутами його функціонування – і розміщенням у просторі, і розселенням, і виробництвом, і сферою послуг, і зв'язками з іншими локальними формами. При цьому всі ці складові тісно взаємопов'язані; функціонуючи як єдине ціле, вони доповнюють одне одного, формуючи множину різноманітних додаткових ефектів і взаємовпливів, що складає неповторну атмосферу того чи іншого центру, визначає його просторовий образ, який неможливо звести лише до декількох окремих складових.

У цьому контексті необхідно відзначити, що в радянській і зокрема українській, суспільній географії наприкінці 80-х рр. почав формуватися методологічний підхід, акцентований на доцільність розгляду міст (передусім мова йшла про великі міста) саме як форм ТОС. Це, зокрема, відображено в роботі [7], де підкреслюється, що «географический, прежде

всего экономико-географический, подход к изучению города позволяет достаточно широко и комплексно подойти к пониманию городской целостности» [7, С.3]. Водночас серед основних ознак такої цілісності розглядається передусім територіальна спільність структурних компонентів. Таким чином, хоча методологічно українська радянська суспільна географія наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. і підійшла до розуміння міста як «...складного інтегрального динамічного територіально-господарського комплексу» [7, С.5], принципово нові методики не були розроблені, і схема аналізу міста залишилася практично традиційною.

Хоча в 90-х і 2000-х рр. в Україні з'явилися окремі роботи, присвячені оцінці мало розкритих типів відношень в локальних елементах ТОС, вони також мають переважно компонентний характер. А відповідно, є необхідність аналізу як нових (складних для формалізації та опису) непрямих внутрішньо- та міжкомпонентних зв'язків, так і *виявлення системних властивостей локальних форм ТОС*. З цією метою важливо переосмислити фактори, які впливають на їх функціонування сьогодні і виявити нові методичні і особливо методологічні принципи їх оцінки.

Питання ролі локальних форм у територіальному розвитку загалом, а також у процесі територіальної організації простору та територіальному плануванні доцільно розглядати у контексті взаємозв'язку локальних форм ТО з іншими типами форм – регіональними, ареальними та лінійними. За суттю, саме локальні форми, складаючи опорний каркас будь-якого регіону, визначають його соціально-економічну сутність, відображають просторові диференціації, визначають напрями росту та територіальні імпульси розвитку. Поряд з цим зв'язаність регіону, що реалізується через конкретні лінійні елементи, формується під визначальним впливом окремих територіальних ядер як фокусів сукупності соціально-економічних процесів та суспільної активності, конкретних точок простору, де реалізується економічна діяльність.

Розглядаючи локальні форми як елементи більш складних просторових структур, не можна не звернути увагу на формування окремих функціональних поєднань локальних форм на території, що складають основу становлення і розвитку агломеративних форм ТОС. Агломерації та метрополітарні регіони є лише одним з прикладів, що найбільш наочно відображає модель взаємодії крупного центру з центрами нижчого функціонально-ієрархічного рівня. Водночас у країнах, що перебувають на 4-ій стадії регіонального розвитку (за Дж. Фрідманом), формуються регіони з інтенсивними хордовими зв'язками за відсутності єдиного яскраво вираженого домінуючого ядра.

З огляду на викладене, важливим засобом стимулювання регіонального розвитку та забезпечення його збалансованості є формування впорядкованої різнорівневої системи центрів. В основі цього процесу мають лежати комплексні розробки з дослідження поселень як форм ТО суспільства, що відіграють ключову роль у створенні каркасу його розвитку. А сучасні концептуальні підходи, спрямовані на оцінку комплексного розвитку міст як

цілісних СТК з різною ефективністю функціонування, мають забезпечити створення актуальних моделей просторого розвитку та регіональних взаємодій.

Література.

1. Білоконь Ю.М. Регіональне планування (теорія і практика) / За ред. О.І. Фоміна. – К.: Логос, 2003. – 246 с.
2. Бочаров Ю.П., Фильваров Г.И. Производство и пространственная организация городов. – М.: Стройиздат, 1987. – 256 с.
3. Паламарчук М.М., Горленко И.А., Яснюк Т.Е. Минеральные ресурсы и формирование промышленных территориальных комплексов. – К.: Наукова думка, 1978. – 219 с.
4. Питюрено Е.И. Системы расселения и территориальная организация народного хозяйства. – К.: Наукова думка, 1983. – 139 с.
5. Подгрушный Г.П. Формирование социального потенциала промышленных предприятий как важное направление социологизации производства регионов // Методологические проблемы современной географии: Сборник научных трудов. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 131-134.
6. Фомин И.А. Город в системе населенных мест. – К.: Будівельник, 1986. – 111с.
7. Экономико-географический комплекс крупного города (на примере г. Киева) / Н.Д. Пистун, В.Н. Пересекин, Н.Я. Мижега и др. – К.: Вища шк., 1989. – 136 с.

О. В. Гладкий

АГЛОМЕРАЦІЙНІ ФОРМИ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Агломерації виступають одними з найбільш складних форм територіальної організації суспільства, оскільки носять характер емерджентної, внутрішньо структурованої, багатокomпонентної системи і створюють додатковий соціально-економічний (синергетичний, агломераційний) ефект завдяки зростанню економічної активності населення, підвищенню продуктивності праці, темпів розвитку науково-технічного прогресу, рівня комплексності господарства і територіальної інтеграції його елементів тощо. Їх суспільно-географічне дослідження є вкрай важливим та актуальним з огляду на високу ефективність функціонування цих утворень, яка сприяє розвитку господарського комплексу країни в цілому.

Дослідженню агломераційних утворень присвячені праці багатьох вчених. В Україні, зокрема: І. О. Горленко, А. І. Доценко, В. І. Захарченко, С. І. Іщук, Л. М. Корецький, О. К. Кузьмінська, Р. І. Литвиненко, К. В. Мезенцев, В. І. Нудельман, Я. Б. Олійник, М. М. Паламарчук, Ю. М. Палеха, Г. П. Підгрушний, М. Д. Пістун, Ю. І. Пітюрено, Л. Г. Руденко, А. В. Степаненко, Д. М. Стеченко, О. Г. Топчієв, О. І. Шаблій. Серед російських вчених агломерації досліджували М. Т. Агафонов, А. П. Бур'ян, В. Г.